

De doorwerking van Revolutie-ideeën

Introductie op een thema

R.A. KOOLE

In het begin van de jaren dertig publiceerde Menno ter Braak zijn bekende werk *Politicus zonder partij*. Hierin toonde hij zich de onafhankelijke intellectueel die weliswaar over duidelijke politieke opinies beschikte, maar zich niet wilde laten inlijven bij een bepaalde politieke groepering: 'Politicus zonder partij... en niettemin: politicus.'

Ter Braak verdedigde hiermee een politieke karakterloosheid die hem tegenover de aantasting van de persvrijheid door deze of gene Leider een 'liberaal' deed voelen, maar in het aangezicht van bepaalde liberale prementies soms weer sympathiek deed staan tegenover een 'sterke man'. Hij voelde zich 'democraat' omdat hij geen respect kon opbrengen voor 'geprivilegieerde standen of rassen', maar – zo stelde hij –: 'Ik ben aristocraat, want de thesen van de *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* doen mij van de "gelijkheid" niets anders zien dan de middenstand, die gelijk wil hebben.'¹

In juni 1988 hield de voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer, Bert de Vries, een inleiding op de partijraad van het CDA. Hij pleitte ervoor het concept van de 'verantwoordelijke samenleving', waarmee zijn partij het politieke debat had verrijkt, niet overhaast in te voeren. Opmerkelijk was dat hij zijn pleidooi onder andere baseerde op Edmund Burke, de auteur van de invloedrijke kritiek op de Franse Revolutie: *Reflections on the Revolution in France* (1790) die veelal als de bijbel van het conservatisme wordt beschouwd. De Vries citeerde Burkes stelling, 'verward is de menselijke natuur, hoogst ingewikkeld het menselijk bestaan,' waarop De Vries vervolgde: 'En omdat dat zo was oordeelde hij het wijs om voorzichtig om te gaan met alles wat in de loop der historie aan wetten, gewoonten, instellingen en zeden is gegroeid. Niet omdat al het bestaande goed is, maar omdat, zoals hij schreef, "woede en razernij in een half uur meer omver kunnen werpen dan omzichtigheid en vooruitziend overleg in een eeuw kunnen opbouwen"... Zoals Burke het bedoelde staat het begrip conservatisme echter minder ver af van het idee

van de verantwoordelijke samenleving die niet slordig omgaat met “wetten, gewoonten, instellingen en zeden” die hun waarde voor mens en maatschappij in de loop der tijd hebben bewezen. Het past bij de verantwoordelijke samenleving om, met het behoud van het waardevolle daarin, die om te bouwen en aan te passen aan nieuwe situaties en nieuwe ontwikkelingen. Het past ons daarbij behoedzaam te werk te gaan, omdat steeds opnieuw blijkt dat grootse hervormingen lang niet altijd leiden tot grootse vooruitgang,’ aldus De Vries.²

Beide vrij willekeurig gekozen voorbeelden mogen duidelijk maken hoe op verschillende momenten, binnen en buiten partijen, de Franse Revolutie en haar ideeën in politieke beschouwingen doorklinken. Wellicht wat minder willekeurig is het feit dat in beide voorbeelden de revolutionaire gedachten en gebeurtenissen afkeurend worden gezien. Althans, in Nederland waar een Anti-revolutionaire Partij ruim honderd jaar een prominente plaats in het politieke bestel heeft ingenomen voordat zij in het CDA opging, behoeft een afkeer van politieke omwentelingen niet te verbazen.

Maar ook in het oproepen van afkeuring kunnen politieke ideeën hun invloed doen gelden. Bovendien laat het voorbeeld van de ARP zien dat revolutionaire ideeën, of wat als zodanig werd beschouwd, het blijkbaar noodzakelijk maakten een krachtige tegenbeweging in het leven te roepen.

Om de doorwerking van de ideeën van Verlichting en Revolutie in het gedachtengoed van politieke partijen te kunnen doorgronden is het noodzakelijk enig zicht te hebben op de aard van die ideeën. Hierna zal tot het verkrijgen daarvan een poging worden ondernomen. Eerst zal evenwel kort worden stilgestaan bij enkele gebeurtenissen van de Franse Revolutie in het licht van hun betekenis voor de Nederlanden.

De Franse Revolutie en de Nederlanden

De bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 is minutieus beschreven door de historicus Lefebvre in *Quatre-vingt-neuf* dat in 1939 werd gepubliceerd. Zijn conclusie is dat zij eigenlijk weinig voorstelde. In de staatsgevangenis zaten zeven mensen opgesloten die werden bewaakt door tachtig bejaarde soldaten en een groep Zwitsers. Het beheer van de Bastille was slecht georganiseerd. De gouverneur was niet op zijn taak berekend. Toen de Parijse bevolking die geheel niet van plan was geweest de Bastille te bestormen, hem om wapens en munitie vroeg tenein-

de zich te kunnen verweren tegen koningsgezinde troepen, in Versailles samengetrokken, maakte hij een aantal tactische fouten. De bevolking dacht dat haar onderhandelaars gevangen waren genomen en wilde naar binnen. Het vuur werd geopend, waardoor bijna honderd mensen het leven lieten. De gouverneur werd daarna door het volk gelynacht. De Bastille zelf werd een jaar later gesloopt.

Deze gebeurtenis heeft grote betekenis gekregen, niet door de gebeurtenis zelf, maar doordat zij het symbool werd van wat in Frankrijk 'la Grande Révolution' wordt genoemd. Bij deze Revolutie kan men grofweg een aantal fasen onderscheiden die overigens voor discussie vatbaar zijn.

Tijdens het voorspel van de Revolutie lijdt het autocratische bewind van Lodewijk XVI – en daarmee het gehele 'ancien régime' – aan gezagsverlies. De eerste fase luidt de Revolutie in: de Staten-Generaal worden op 5 mei 1789 voor het eerst sinds 1614 bijeengeroepen om de deplorabele situatie van de staatsfinanciën te bespreken. Op 14 juli wordt de Bastille bestormd en op 26 augustus de Verklaring van de rechten van de mens en de burger opgesteld. Het bewind van relatief gematigde burgerlijke revolutionairen is een feit. Deze periode duurt tot 1792 (hoewel daarnaast soms ook juli 1790 en oktober 1791 als cesuren worden gehanteerd), als de monarchie wordt afgeschaft en de (bloedige) dictatuur van de Jacobijnen onder leiding van Robespierre begint. Dit schrikbewind, de Terreur, heeft het beeld van een 'redelijke' Revolutie doen verbleken, terwijl juist toen de verheerlijking van de Rede op haar hoogtepunt was. Met de val van Robespierre die, evenals velen tijdens zijn eigen bewind, onder de guillotine eindigde, vangt in 1794 de Thermidor en de periode van de contrarevolutie aan.

Over de Revolutie is enorm veel geschreven. Genoemd is reeds het werk van de Engelsman Edmund Burke die al vrij snel, in 1790, in *Reflections on the Revolution in France* de gebeurtenissen in Frankrijk over de hekel haalde. Daarnaast moet in ieder geval het invloedrijke werk van Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856), worden vermeld waarin de Franse Revolutie in een breed historisch kader wordt geplaatst.

Over de betekenis van de Franse Revolutie lopen de meningen uiteen. Veelal wordt gezegd dat zij de overgang markeerde van het feodalisme van het 'ancien régime' naar het burgerlijk kapitalisme. De vraag is evenwel of zij een noodzakelijke etappe in het maatschappelijk ontwik-

kelingsproces was dan wel of ook zonder een revolutie deze transformatie had kunnen plaatsvinden. Deze vraag is niet zonder betekenis voor de interpretatie van de gebeurtenissen in de Nederlanden.

In 1795 deden de Fransen een inval in de Nederlanden en begon de Franse Tijd. Het was het begin van de Bataafse Omwenteling, ook wel de 'fluwelen revolutie' geheten. Deze Nederlandse variant van de Franse revolutie mag echter niet slechts als een importprodukt worden beschouwd. In feite kan zij worden gezien als de tweede fase van een Nederlandse revolutie die al in 1781 met de Patriottenbeweging een aanvang had genomen. Wel zou men kunnen zeggen dat de Nederlandse burgerlijke revolutie met behulp van de Fransen nieuw leven werd ingeblazen, nadat zij in Goejanverwellesluis voorlopig was gestrand.³

Nog ruimer gezien kan men zowel de Franse als de Nederlandse revolutie beschouwen als een onderdeel van wat R.R. Palmer de 'Atlantische Revolutie' heeft genoemd. Begonnen in de Engelse koloniën in Amerika breidde zij zich uit naar Zwitserland, de Nederlanden en Ierland voordat zij Frankrijk bereikte. Daar herwon zij aan elan (behalve de Amerikaanse vrijheidstrijd waren de andere revoluties doodgelopen), zodat zij opnieuw haar invloed kon doen gelden in de Nederlanden, Duitsland, Zwitserland en Italië.

Voor de interpretatie van de Franse Revolutie in later tijden, ook door politieke partijen in Nederland, speelt deze achtergrond van een westerse revolutiegolf een zekere rol. Voor Nederland is bovendien van belang dat daar reeds geruime tijd de Republiek was gevestigd en de verhoudingen er daarom niet volledig te vergelijken waren met die in Frankrijk waar een absoluut monarch heerste en waar de toegang van de opkomende burgerklasse (de derde stand) tot de politieke macht moeilijker was dan ten onzent. Voorstanders van revolutie-ideeën zullen wijzen op de noodzakelijkheid van revoluties voor het maatschappelijk vernieuwingsproces, tegenstanders zullen eerder wijzen op het immanente gevaar van ontsporing van die ideeën die bovendien in Nederland met zijn burgerlijke traditie eigenlijk overbodig waren.

De ideeën van Verlichting en Franse Revolutie

Welke nu waren die ideeën? In een inleiding als deze kunnen zij slechts kort worden aangeduid. De trits 'vrijheid, gelijkheid, broederschap' geeft niet meer dan een vage aanwijzing. En in het gedachtengoed van de *philosophes* ten tijde van de Verlichting in de 18de eeuw dat van grote in-

vloed was op de ideeën van de Franse Revolutie, zijn vele elementen te onderscheiden. Hier worden slechts enkele centrale denkbeelden van die Revolutie in trefwoorden aangeduid:

- a. de eenheid van de staat met een centraal gezag, gecombineerd met een scheiding der machten;
- b. scheiding van kerk en staat;
- c. de autonomie van het individu, de mensenrechten;
- d. de soevereiniteit van het volk, de democratie;
- e. de 'maakbaarheid van het menselijk geluk' en de 'sturing van de samenleving': uitgaande van de gedachte dat de mens van nature goed is en dat het (maatschappelijke) omstandigheden zijn die ellende veroorzaken, kan men proberen die ellende te voorkomen door die maatschappij (van boven af) te ordenen;
- f. de sterke nadruk op rationaliteit: het geloof in de Rede.

Deze opsomming is grof en lang niet volledig, terwijl de categorieën elkaar deels overlappen. Maar zij geeft een indruk en duidt bovendien reeds op enkele problemen. Hoe moet bij voorbeeld het sterke staatsgezag gecombineerd worden met een democratie? En hoe autonoom is het individu tegenover de volkssoevereiniteit? De 'algemene wil' (*volonté générale*) is immers hoger dan de 'wil van allen' (*volonté de tous*). In de verschillende fasen van de Franse Revolutie is men op deze en andere vraagstukken gestuit. Het feit dat een onkreukbaar man als Robespierre toch een schrikbewind voerde, is vaak genoemd om aan te tonen dat de ideeën van de Revolutie op verkeerde veronderstellingen waren gebaseerd (is de mens wel van nature een goed wezen?). Anderen zullen het gewelddadige karakter van de Revolutie als een noodzakelijke fase of juist als een aberratie voorstellen, maar zullen de oorzaak daarvan niet in de eerste plaats in de ideeën zoeken.

Nederlandse politieke partijen en de Franse Revolutie

In de hierna volgende bijdragen zal de doorwerking van de ideeën van de Verlichting en de Franse Revolutie in het gedachtengoed van de belangrijkste politieke partijen worden nagegaan op verschillende momenten vanaf het midden van de 19de eeuw.

De resultaten van deze analyses zijn verschillend. Los van de persoonlijke interesses van de auteurs ligt dit eensdeels aan het verschil in aard van de behandelde tijdvakken: in het ene tijdvak ligt de nadruk meer op ordeningsvraagstukken, in het andere meer op de inrichting van de parle-

mentaire democratie. Anderdeels ligt het echter ook aan de wisselende interpretaties die politieke voorlieden hebben gegeven aan de gebeurtenissen van de Franse Revolutie. Veel van de opinies over deze omwenteling waren eerder gebaseerd op vooringenomen oordelen omtrent het verleden dan op historisch inzicht.

Daarnaast is van belang dat, behalve bij specifieke herdenkingen, de Verlichting en de Franse Revolutie zelden heel expliciet worden genoemd in het politieke debat. Maar impliciet zijn de ideeën van Verlichting en Revolutie, zoals hierboven kort aangeduid, ook nu nog van eminent belang in de publieke gedachtenwisseling. Over de wenselijkheid van democratie en mensenrechten is zelfs een consensus ontstaan.

In die zin zijn alle politieke partijen momenteel kinderen van de Verlichting. De mate van sturing van de samenleving door de overheid is onderwerp van actuele politieke strijd, maar geen enkele grote partij verzet zich tegen iedere vorm van overheidsingrijpen. Ook hier heeft de Verlichting effect gehad, zou men – enigszins geforceerd – kunnen zeggen. Over de methode van een revolutie is evenwel nooit een groot enthousiasme geweest in ons land. 'Gematigdheid' lijkt wat dit betreft het centrale kenmerk van de Nederlandse politieke cultuur te zijn die al ontstond ten tijde van de Republiek, toen 'schikken en plooiën' noodzakelijk was om nog tot enig besluit te kunnen komen.

Maar – zoals reeds eerder opgemerkt – ook in het zich afzetten tegen ideeën van de Franse Revolutie kan de invloed van die ideeën merkbaar zijn. Voor- en tegenstanders ervan zijn er steeds geweest. De termen 'links' en 'rechts' stammen tenslotte uit de in 1789 bijeengeroepen 'Assemblée'. Zij stonden ook toen al voor 'progressief' en 'conservatief' en zijn nu, ook in Nederland, niet meer weg te denken uit het politieke vertoog. De inhoud van die termen heeft zich in de loop der tijd gewijzigd, net zoals de waardering voor de ideeën van de Franse Revolutie aan verandering onderhevig was, al lijkt met name in de naoorlogse periode de acceptatie van dit gedachtengoed wijd verbreid.

Dat over deze laatste stelling echter verschillend gedacht kan worden bewijst deze bundel.

Noten en aantekeningen

De doorwerking van Revolutie-ideeën – Introductie op een thema,
R.A. Koole

1. Menno ter Braak, *Politicus zonder partij* (Amsterdam, Van Oorschot, ed. 1986) 176.
2. CDA-krant (13 juni 1988) 8.
3. Vgl. W.Th.M. Frijhoff, 'De triomf van burger en burgerdeugd? De Nederlandse en Franse Revoluties in vergelijkend perspectief', in: S.W. Couwenberg (red.), *Opstand der burgers* (Kampen 1989) 67-82.

De Franse Revolutie in het Nederlandse politieke leven tijdens
de 19de eeuw, A.H. Huussen jr.

Gaarne dank ik drs. G.Voerman van het DNPP te Groningen voor de vriendelijke hulp mij bij de voorbereiding van deze bijdrage geboden.

1. L. Namier, *1848: The revolution of the intellectuals* (Londen 1946; 1971⁶) 73, vgl. 24: 'The basic conflict of 1848 was between two principles – of dynastic property in countries, and of national sovereignty'; id. '1848: seed-plot of history', in zijn: *Vanished supremacies. Essays on European history 1812-1918* (Londen 1958, repr. 1970; Collected Essays, vol. 1) 21-30; A.H. Huussen jr., 'Lewis B. Namier (1888-1960)', in: A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner (red.), *Historici van de twintigste eeuw* (Utrecht-Antwerpen 1981) 173-174.
2. J.A. Bornewasser, 'Ministeriële verantwoordelijkheid voor en na 1848' (1962) herdrukt in: *Vaderlands verleden in veelvoud, 31 opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975) 453-480; J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978).
3. P.A. de Genestet, 'Alarmisten' (uit de bundel *Eerste gedichten, 1846-1851*); *De dichtwerken van P.A. de Genestet*, verz. en uitg. onder toezicht van C.P. Tiele (Amsterdam 1877⁴) 81-83.
4. H.T. Colenbrander, '1848' in zijn bundel: *Historie en leven*, dl. 11 (Amsterdam 1915) 181-251 (194 en 225).
5. K. Marx en Fr. Engels, *Het communistisch manifest* – vert. H. Gorter (Amsterdam 1904) 23; J.J. Giele, *De pen in de aanslag: revolutionairen rond 1848* (Bussum 1968) 77, 91.
6. *Bijdrage tot de geschiedenis van het radicalismus en communismus* – vert. uit het Duits (1847) – met voorwoord van Ae. Mackay ('s-Gravenhage 1848) vi, xviii-xix; vgl. B. de Gaay Fortman, *Figuren uit het Réveil. Opstellen* (Kampen 1980), 151-152.
7. N.J. van Maarsen, *De strijd om de Revolutie in de Restauratie. Een onderzoek naar voorstellingen van politiek omtrent de Revolutie en de betekenis van deze voorstellingen voor hun politiek gedrag* (Assen-Amsterdam 1976) 34-38, 56 (Bonald: 'Nous marchons donc (...) vers le but que la France nous indique et nous nous sommes proposés, la destruction des doctrines révolutionnaires, le rétablissement de la religion, la sûreté du trône, le bonheur de la nation, le bon ordre dans les familles.') 62, 80-81.